ДОХСАН БЕШ ИЛ ӘВВӘЛ

1902-ЧИ ИЛ ШАМАХЫ ЗӘЛЗӘЛӘСИ А.СӘҺҺӘТИН ВӘ М.Ә.САБИРИН ПОЕЗИЈАСЫНДА

Шамахынын талејиндә ардычыл баш верән зәлзәләләрин мүәјјән ролу олуб.

Дүз 95 ил әввәл 1902-чи ил јанварын 31-дә баш верән зәлзәлә даһа дәһшәтли олду. Бир нечә дәгигә әрзиндә, демәк олар ки, Шамахы јерлә-јексан олду. Һәмин һадисә дөврүн поезијасында, о чүмләдән А.Сәһһәт вә М.Ә.Сабирин јарадычылығында да из бурахды. Һәм дә һәр бириндә өзкүн шәкилдә. Мәсәлән, Сәһһәтин "Шамахы зәлзәләси" ше'риндә әввәлчә шәһәрин кечмиш фүсункар мәнзәрәләри романтик бир диллә гәләмә алыныр. Сонра һазыркы, јә'ни о дөврдә зәлзәләләрдән сонракы вәзијјәти шаир белә тәсвир едир:

Мәшһур хејријјәчи Маһмуд ағанын еви Шамахы зәлзәләсиндән сонра

... Бир нов олуб зәлзәләдән
јексарә виран,
Тапмаз дахи азадлығы сурәти-имкан.
Дашлар гарышыб торпаға,
евләр мүтәлаши,
Хаки-сијәһ әтфали ситәмдидә
фәраши...

Һәр јанда бөјүк хәндәкү,
һәр күчәдә мин дағ,
Әзбәс төкүлүб бир-биринин
үстүнә торпаг.

Бүтүн бунлар Сәһһәтин тәһсилдән вәтәнә дөндүјү заман көрдүјү реал, ачыначаглы мәнзәрәнин епик тәсвири олса да, ше'рдә дәрин лиризм вә романтик руһ апарычыдыр.

Ејни һадисәнин әкси Сабирин реализми, епиклији вә биткинлији илә диггәти чәлб едир. Буну ше'рдәки реалист тәсвирләрдән әлавә, Шамахы зәлзәләси һагда о дөвркү мәтбуатда чыхан мүхбир јазыларынын мүгајисәси дә көстәрир... Мәсәлән, Санкт-Петербургда чыхан һәфтәлик "Нива" журналынын 23 феврал 1902-чи ил сајында зәлзәлә илә әлагәдар охујуруг: "Бир вахтлар Шамахы ајрыча ханлығын пајтахты олуб. Һәмин көзәл шәһәр шәрги Гафгазын тичарәт мәркәзи иди. Узун заманлардан, һәлә Бөјүк Пјотрун вахтындан Русија Шамахы илә кениш тичарәт әлагәләри сахлајырды. Ширван ханлығы Русијаја бирләшдириләндән сонра Шамахы губернија мәркәзи е'лан олунду. Лакин 1859-чу илдә баш верән зәлзәләләрдән сонра губеринија мәркәзи Бакыја көчүрүлдү. Бундан сонра Ујезд шәһәри олан Шамахыда 22000 әһали јашајырды...

"Бу дәһшәтли бәладан бир гәдәр әввәл сејсмолог алим Әбиһ өз мүшаһидә вә тәдгигатларына әсасән билдирмишди ки, шүбһәсиз, Шамахы зәлзәләнин гурбаны олачаг. Бу фикри о, 1860-чы илдә рус императорлуғунун чоғрафија чәмијјәтиндә етдији мә'рузәсиндә елми дәлилләрлә әсасландырараг демишди: Шамахы үчүн һеч бир ничат јохдур. О, нә вахтса бәдбәхт һадисәнин гурбаны кими бир нечә дәгигә әрзиндә јерлә-јексан олачаг".

1902-чи илин 31 јанвар зәлзәләси алимин гәнаәтинин доғрулуғуну тәсдиг етди. Зәлзәлә күнү ади күнләрдә олдуғу кими, сәһәр-сәһәр шәһәр өзүнүн сакит һәјатыны јашајырды. Әввәлчә чамаат бир нечә јүнкүл тәкан һисс етди. Күнортa, саат бирин јарысында шәһәрин шимал-гәрб тәрәфиндәки дағдан уғулту ешидилмәјә башлады вә јердә бир-биринин ардынча олан беш күчлү тәкан нәтичәсиндә Шамахы дағылды. Әтрафы тоз-думан бүрүдү. Бүтүн чанлылар вә шәһәр әһли баш верән дәһшәтли һадисәдән ваһимәләниб гышгырмаға башлады. Һамы дәһшәт ичиндә өз чанынын һајына галмышды.

Сабирин јаздығы кими, наһара јахын бир вахтадәк шәһәр саламат иди. Гыш олса да, һава хош, чамаатын да әһвалы јахшы иди. Гәфләтән баш верән зәлзәлә һәр шеји алт-үст етди:

... Етди бир нов зәлзәлә дили-хак,
Аз галырды ки, синәләр ола чак;
Дәкктүл-әрз заһир олду јаман,
Тар-мар олду хиттеји-Ширван...

Сабир бу һадисәнин тә'сири илә әлагәдар чамаатын кечирдији ваһимәни дә инандырычы шәкилдә тәсвир едәрәк јазырды:

Аллаһ, Аллаһ, надир бу туфанлар?!
Аз галыр вәһмдән чыха чанлар.
Олду күјә дәмидә нахфеји-сур,
Мачәраји-гијамәт етди зүһур.
Әһли-Ширван һајилү һејран,
Әһли-мәһшәр тәк олду сәркәрдән;
Галбләр долду рә'бү вәһшәтдән,
Гајәти-шиддәти-мәһабәтдән;
Олмады кимсә кимсәдән мүхбир,
Ашикар олду сирри јевми-јәфирр:
Һәр кәс өз нәфсини чәкирди кәнар,
Ата өвладдан едирди кәнар.

Һадисәнин чанлы иштиракчысы олан Сабир онун мәнзәрәсини әјани тәсвир етмәклә галмајыб, зәлзәләнин вурдуғу зәрәри, инсан тәләфатыны да конкрет деталларла әкс етдириб. Мәсәлән, "Шамахыда зәлзәлә" мәгаләсиндән мә'лум олур ки, биринчи јералты тәкандан сонра шәһәрдә јанғын баш верир. Сојуг гыш күнүндә шәһәрин мүсәлманлар јашајан һиссәсиндә дуканларда санки мангал галанмышды. Алов дилләри әтрафы башына көтүрмүшдү.

Зәлзәлә нәтичәсиндә 2000-дән чох адам өлүб, 16000 адам евсиз-ешиксиз галыб. 4000 ев, о чүмләдән доггуз јүз ил әввәл тикиләрәк әсрләрин сынағындан чыхмыш олан вә Шамахынын фәхри сајылан Чүмә Мәсчиди, дикәр једди мәсчид вә базар тикилиләри тамамилә дағылмыш вә јанғына дүшмүшдү. Үмумијјәтлә, шәһәрин мүсәлманлар јашајан һиссәси тамамилә харабазарлыға чеврилмишди.

Мүәллифин тәсвиринә көрә, Шамахы бир-бириндән кәскин фәргли олан ики һиссәдән - авропалылар вә азәрбајчанлылар јашајан һиссәләрдән ибарәтди. Башга миллијјәтдән оланларын јашадыглары "Авропа һиссәси" дағын јухары тәрәфиндә, азәрбајчанлылар һиссәси исә нисбәтән дүзәнликдә јерләшмәклә өзүндә әһалинин әсас күтләсини, шәһәрин баш күчәси боју сыраланан гәдим дуканлары, базары вә сәккиз мәсчиди чәмләшдирирди. Биринчи һиссәдә күчәләр јахшы планлашдырылмагла, кениш олдуғу һалда, икинчидә дар, әјри-үјрү күчә вә даланлардан, гармагарышыг вә бири дикәринә чох јахын тикилмиш евләрдән ибарәтди. Ики һиссә арасындакы бу фәрг зәлзәлә заманы тәләфатын шәһәрин мүсәлман әһалиси арасында даһа чох олмасы илә нәтичәләниб. Бурада евләр учаркән бир-бирини басараг даһа чох дағынты вә тәләфата сәбәб олуб.

Шамахы зәлзәләси заманы мүсәлманлар арасында даһа чох тәләфат олмасы вә бунун әксәријјәтини гадынларла ушагларын тәшкил етмәсинин бир сәбәби дә һадисәнин чүмә ахшамы, јә'ни һәфтәнин дөрдүнчү күнү баш вермәси илә әлагәдардыр. Белә ки, чүмә ахшамы мүсәлманларын истираһәт күнү иди. Һәр истираһәт күнү шәһәрлә олан 11 һамамын һамысында саат 12-дән 15-дәк гадын вә ушаглар, саат 15-дән ахшамадәк кишиләр чимирди. Шамахы зәлзәләсинин илк күчлү тәканыны, јә'ни башланмасыны сејсмик мәркәзин апаратлары саат 12-13 дәгигәни көстәриб. Одур ки, зәлзәлә башлајанда һамамларда олан гадын вә ушагларын, демәк олар ки, һамысы учгунун вә јанғынын гурбаны олуб.

Бу фачиәли саатда ики мүсәлманын чәназәси үстә ағлајан гадынлардан 70 нәфәр өлүб.

Зәлзәләнин дәһшәтләрини тәсвир едән Сабир баш верән јанғынлар вә тәләфатын мигдары һагда јазыр:

... Һамы бу һалә валеһү мәфтун,
Нагәһан һадис олду бир јанғын;
Тутду дүнјаны од шәрарәләри,
Јахды дуканлары, имарәләри...
... Ики миндән зијадә әһли-дијар,
Торпаг алтында чан вериб начар.

Ону да гејд едәк ки, зәлзәлә заманы Шамахынын 30 километрлијиндә јерләшән Мәрәзә шәһәринин јанындакы дағдан вулкан пүскүрүб. Вулкандан учалан аловун дилләри үч күн мүддәтиндә ахшамлар шәһәрдән көрүнүрмүш. Мәрәзә вулканы нәтичәсиндә әтрафа чохлу палчыг мәһлул сәпәләнмиш вә вулканын јери күнләрлә гајнамышды. Истидән узун мүддәт ораја јахын дүшмәк мүмкүн олмамышдыр. Шамахынын әтраф јашајыш мәнтәгәләриндә - Сүнлү, Сагијан вә б. кәндләриндә дә тәләфат вә дағынты баш вермишдир.

Зәлзәләдән һәтта доггуз күн сонра белә учгун алтындан сағ чыхарыланлар олуб. Беләләриндән бири доггуз јашлы мүсәлман Үмми Мүслүм гызы иди. Журналда һәмин гызын шәкли дә верилиб.

Сабир Шамахы зәлзәләсиндән сонра адамларын аһ-налә илә өз доғмаларыны ахтармасыны учгун алтында ејбәчәр һала дүшмәсини, әһалинин јаса батмасыны, сојуг вә ачыг һавада евсиз-ешиксиз галыб әзијјәт чәкмәсини тәсвир етмәклә бәрабәр, шамахылылара көстәрилән дөвләт вә халг јардымыны да миннәтдарлыгла гәләмә алыб...

Бүтүн бу мүгајисәләрдән дә көрүнүр ки, Шамахы зәлзәләсинә Сабирин һәср етдији ше"рдәки тәсвирләр реал олмагла бәрабәр, һадисәләрә мүнасибәт дә конкрет вә ајдындыр. Ејни һадисәнин А.Сәһһәтә нисбәтән Сабирдә даһа ајдын вә реалистчәсинә тәсвири онун һадисәләрин чанлы иштиракчысы олмасындан әлавә, јарадычылығында реалист мејлләрин јаранмасындан да хәбәр верирди.

Алхан БАЈРАМОҒЛУ

АЗӘРБАЈЧАН РЕСПУБЛИКАСЫ
МӘДӘНИЈЈӘТ НАЗИРЛИЈИ
АКАДЕМИК МИЛЛИ ДРАМ ТЕАТРЫ
1, 2, 3 феврал
Јени тамаша
Елчин
„АҺ, ПАРИС... ПАРИС"
2 һиссәли комедија
Гурулушчу режиссор -Азәрпаша Нe'мәтов
Рәссам -Елчин Мәммәдов
Иштирак едирләр:
Сијавуш Аслан
Јашар Нури
Ариф Гулијев
Лудмила Духовнаја
Кубрабәјим Әлијева
Елхан Ағаһүсејноғлу
Зәмфира Нәриманова
Тәлман Адыҝөзәлов
Бәдии рәһбәр - Һәсәнаға Турабов
Тамаша 18.00-да башланыр
Билетләр театрын кассасында саат 10-дан 18-ә кими сатылыр
Тел: 94-44-37, 94-48-40

Е'ЛАНЛАР... Е'ЛАНЛАР

Азәрбајчан һәмкарлар Иттифагынын Мәдәнијјәт Сарајына ашағыда көстәрилән ихтисаслар үзрә бачарыглы, тәшәббүскар, тәчрүбәли ишчиләр тәләб олунур ***(мүсабигә јолу илә):***

- *ушаг шө'бәсинин мүдири:*
- *методист (дәрнәк вә курслар үчүн):*
- *инзибати-бәдии рәһбәр:*
- *халг театрынын режиссору:*
- *халг чалғы аләтләри ансамблынын рәһбәри:*
- *хореограф:*
- *електрик устасы (әвәзчи дә олар, јахшы олар ки, Хәтаи рајонунда јашасын):*
- *фәһлә:*

Әрзә едәнләр өз шәхси вәрәгәси илә бу үнвана мүрачиәт едә биләр: Телнов күч. 49 (Хәтаи метросунун јаны).
Әлагә телефону:
66-64-31: 66-85-48:
66-20-32.

Баш редактор: Ајаз ВӘФАЛЫ

РЕДАКСИЈА ҺЕЈ'ӘТИ: Јавуз АКПИНАР (Түркијә), Әбдүлләтиф БӘНДӘРОҒЛУ (Ираг), Бәхтијар ВАҺАБЗАДӘ, Јашар ГАРАЈЕВ, Теһран ӘЛИШАНОҒЛУ (баш редактор мүавини), Фамил МЕҺДИ, Камилә НЕ'МӘТ, Камил Вәли НӘРИМАНОҒЛУ, Мәммәд ОРУЧ, Гәзәнфәр ПАШАЈЕВ, Рамиз РӨВШӘН, Сабир РҮСТӘМХАНЛЫ, Чавад ҺЕЈ'ӘТ (Иран), Иса ҺӘБИББӘЈЛИ, Низами ЧӘФӘРОВ.

ТӘ'СИСЧИЛӘР: АЗӘРБАЈЧАН ЈАЗЫЧЫЛАР БИРЛИЈИ, "ӘДӘБИЈЈАТ ГӘЗЕТИ"НИН ЈАРАДЫЧЫ ӘМӘКДАШЛАРЫ.

Редаксијанын үнваны: Бакы-370146, Мәтбуат пр. 529-чу мәһәллә.
ТЕЛЕФОНЛАР: баш редактор 39-52-56, баш редактор мүавини 39-50-67, мәс'ул катиб 39-91-68, шө'бәләр: тәнгид-әдәбијјатшүнаслыг, нәср, поезија 38-03-17, публисистика 38-85-70, тәртибат: 39-91-68. Факс: 38-85-70

Редаксијаја көндәрилән әлјазмалар кери гајтарылмыр.
Һесабымыз: һ/һ 386139, Јасамал СИБ КОД 501822

Гәзет чүмә күнү чыхыр. ГИЈМӘТИ 700 МАНАТ.

Гәзет "Азәрбајчан" нәшријјатында
офсет үсулу илә чап олунур.
Шәһадәтнамә № 186

ИНДЕКС 66800
Сифариш 440
768 нүсхә